

Bureau Advies Research Training
voor non-profit en overheid

Een eind op weg
*thematisch verslag van de tweede serie
evaluatiegesprekken met de deelprojecten PjER*

November 2007
Peter van der Zant

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Het bereik van PjER	4
Niveau leerlingen	5
Technasia	
Tijdsbeslag	
Vakoverstijgend	
Verhalend ontwerpen	6
Praktische opdracht	
Financiële middelen	
Ervaringen tot nu toe	7
Verbreding	8
Knelpunten:	
Onderwijsnorm	
Concurrentie	
Cultuurhistorie	
Interne communicatie	
Mogelijkheden voor verbreding:	9
Verbreden onderwerpen	
Algemene publiciteit	
Gerichte informatie aan aardrijkskundedocenten	
Scholen met speciale interesse	10
Economie	
Samenwerking met provinciale instellingen	
Presentatie van PjER in overleggen van instellingen	11
Scholen voor Duurzaamheid	
Vereniging Educatie Nederland	
De afsluiting	
Landelijke bijeenkomst	
Publiciteit/ publicatie	12
Overige suggesties	
Bijlage: Checklist vragen tweede gespreksronde PjER	13

1. Inleiding

In het najaar 2008 bezocht Peter van der Zant (onderzoeker van Bureau ART), samen met Isjah Koppejan (projectleider PjER bij Erfgoed Nederland), de twaalf deelprojecten Plan je Eigen Ruimte (inclusief het project in Utrecht, dat reeds is afgerond en opgegaan in een vervolgproject). Van elk gesprek werd een verslag gemaakt, dat ter goedkeuring aan de deelprojecten werd voorgelegd. Doel van de gesprekken was de stand van zaken te bespreken in elk van de deelprojecten, halverwege de periode van het landelijke PjER-project. Dit landelijke project, dat in 2006 startte, zal in de zomer van 2008 zijn afgerond, waarna de deelprojecten in de provincies zelfstandig zullen voortgaan (de landelijke website van PjER zal nog wel enige tijd blijven voortbestaan). De belangrijkste vragen die in de gesprekken aan de orde kwamen, waren:

- Wat is er tot nu toe bereikt? Welke resultaten zijn geboekt?
- Op welke manier wordt getracht PjER te verbreden naar andere docenten, andere scholen en andere regio's?
- Hoe worden de resultaten geëvalueerd bij docenten en leerlingen?
- Welke wensen hebben de projecten ten aanzien van de manier waarop het landelijke project wordt afgerond?

De gesprekken werden gevoerd met twaalf deelprojecten in de volgende provincies:

- a. Zuid-Holland (project van drie archieven in Delft, Vlaardingen en Schiedam met Erfgoedhuis, met als eerste thema de A4)
- b. Overijssel (project rond het thema Water van Oversticht i.s.m. Waterschappen en Kunst&Cultuur Overijssel)
- c. Gelderland (project gericht op waterproblematiek van Edu-Art, i.s.m. Gelders Erfgoed, Gelders Genootschap, Hogeschool Arnhem-Nijmegen en SOM onderwijs- en milieuprojecten in Nijmegen)
- d. Noord-Brabant (project van Natuurmuseum Tilburg over gebied Moerenburg, i.s.m. Waterschap, Regionaal Archief Tilburg, Stadsmuseum Tilburg en het Erfgoedhuis Noord-Brabant)
- e. Limburg (project van Limburgs Museum over Boerenerfgoed).
- f. Noord-Holland (project van Stichting Omgevingseducatie Gooi-, Vecht- en Eemstreek over o.a. de Hollandse Waterlinie)
- g. Zeeland (project van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland i.s.m. het Willibrordcollege om PjER te verbreden naar alle scholen voor v.o. in Zeeland)
- h. Drenthe (project van Openbare Bibliotheek i.s.m. Drents Plateau, Drents archief, gemeente Hoogeveen en IVN/ Drents Landschap, met als thema 'Nieuwe bedrijvigheid in oud land').
- i. Friesland (project van IVN i.s.m. met Tresoar, het Streekarchief en gemeenten), waarbij leerlingen worden betrokken bij gebiedsgerichte ontwikkelingen (Leeuwarden, Dokkum).
- j. Groningen (project van Groninger Welvaart i.s.m. Noordelijk Scheepvaart Museum, Veenkoloniaal Museum, het Streekhistorisch Centrum en Kunststation C, met als thema 'Het water wijst de weg').
- k. Utrecht (project van Landschap Erfgoed Utrecht over de Heuvelrug)
- l. Flevoland (project van Nieuw Land Erfgoedcentrum over Markerwaard i.s.m. NISA en RACM).

In het navolgende worden de deelprojecten aangeduid met de naam van de provincie.

In deze notitie wordt kort verslag gedaan van deze gesprekken. Er worden enkele thema's belicht, die wellicht voor meerdere deelprojecten interessant zijn. Op deze manier wordt getracht de deelprojecten te stimuleren contacten met elkaar te leggen, van elkaar te leren en verbindingen met elkaar aan te gaan. De thema's sluiten grotendeels aan bij de kernvragen in de gesprekken:

- Het bereik van PjER;
- De ervaringen met PjER tot nu toe;
- De mogelijkheden en belemmeringen bij de verbredingstrategie;
- De afsluiting van het landelijke project.

2. Het bereik van PjER

Behalve in Groningen hebben nu in alle PjER-projecten een of meer (pilot-)uitvoeringen plaatsgevonden in het schooljaar 2006/07 of in de eerste maanden van het schooljaar 2007/08. In de meeste projecten gaat het om 1 of 2 scholen, in Zuid-Holland en Zeeland gaat het om meer scholen (respectievelijk 5 en 6). In totaal gaat het om 28 scholen voor voortgezet onderwijs. Als we de gegevens van alle projecten op een rijtje zetten, zien we dat naar schatting zo'n 2.000 leerlingen van deze 28 scholen aan PjER hebben deelgenomen, dat wil zeggen 6% van alle scholen met algemeen voortgezet onderwijs (er zijn ca. 450 scholen voor avo in Nederland, 143 avo scholengemeenschappen en 309 brede scholengemeenschappen avo/vmbo).

	Aantal scholen	Aantal klassen	Aantal leerlingen	Schooltype	Duur project
Brabant	2	1	25	Vwo-5	3 wk.
Drenthe	2	2 6	50 150	Havo-4 Havo/vwo-3	12 wk. 1 uur 9 wk.
Flevoland	2	3 1	75 25	Havo-3 Vwo-4	5 wk. 2 uur 5 wk 3 uur
Friesland	2	3	154	Havo-4/ vwo-5	
Gelderland	2	4 4	120 100	Havo-4/ vwo-4	3 volle dagen
Groningen	--	--	--	--	--
Limburg	1		47 239 260	Havo-4 Havo/ vwo-2 Havo-2	20 uur
Noord-Holland	2		25 100	Havo-4 Vwo-5	
Overijssel	2	3	Ca. 75	Havo/ vwo-5 Havo/ vwo-2	9 wk. 6 uur 9 wk. 6 uur
Utrecht	2	?	?	Havo-4	
Zeeland	6	?	?	Havo-4/ vwo-5	
Zuid-Holland	5	8	48 83 72	Havo-4 Vwo-4 Vwo-5	15 uur 3 volle dagen 15 uur 4 uur 20 uur

Niveau leerlingen

Opvallend is, dat PjER in eerste instantie was bedacht voor de bovenbouw van havo en vwo, maar dat er in een aantal projecten voor is gekozen om het project uit te voeren in klas 2 of klas 3 van havo en/of vwo. Bijna de helft van het aantal leerlingen dat tot nu toe aan PjER heeft deelgenomen, was zelfs afkomstig uit een tweede of derde klas van havo/ vwo. Ook sommige docenten geven aan, dat PjER nog beter in de tweede of derde klas past, dan in de vierde of vijfde, met name omdat in de derde klas in veel methodes expliciet aandacht wordt besteed aan ruimtelijke inrichtingsvraagstukken. Het werken met PjER vereist wel een aanpassing van het materiaal; zo wordt het aantal bronnen voor deze klassen vaak gereduceerd en wordt de opdracht nog iets verder ingeperkt.

Technasia

In Overijssel richt PjER zich vooral op de zogeheten technasia. Er zijn in Overijssel vijf technasia, dat wil zeggen scholen voor havo/vwo die extra accent leggen op de technische vakken. De technasia kennen het vak Ontwerp&Onderzoek. In het kader van dit vak wordt elk jaar gewerkt aan projecten, waarin voor een echt probleem een plan wordt gemaakt in opdracht van een echte opdrachtgever. PjER Overijssel past hier naadloos in. Er zijn nu twee technasia in Overijssel met PjER bezig, als onderdeel van het vak Ontwerp&Onderzoek; bij de ene school gaat het om leerlingen uit havo-4/ vwo-5, beide andere school om klas 2 van havo/vwo.

Tijdsbeslag

In Gelderland en op één school in Zuid-Holland heeft het project zich in een projectweek gedurende 3 volle dagen afgespeeld. Op de andere scholen gaat het doorgaans om een periode van 3 tot 12 weken, waarin 1 of enkele uren per week aan PjER wordt gewerkt. Gelderland meldt dat een periode van slechts drie dagen volgens de docent een goede keuze was, want daardoor stond er vanaf het begin druk op het project en moesten leerlingen snel toewerken naar het eindresultaat: de presentatie.

Gemiddeld over alle deelprojecten wordt door de leerlingen zo'n 15 tot 20 uur aan PjER gewerkt, maar het aantal uren dat aan PjER wordt besteed varieert per provincie en per school sterk. Het grootste tijdsbeslag vinden we in Overijssel, waar door leerlingen van de Technasia gedurende 9 weken 6 uur per week aan PjER wordt gewerkt.

Vakoverstijgend

Bij aanvang van PjER leek het er op, dat het project zich in eerste instantie vooral zou afspelen binnen het vak Aardrijkskunde. Maar nu, halverwege PjER, blijkt PjER toch ook bij andere vakken of vakoverstijgend te worden gebruikt.

In Zuid-Holland werd PjER op enkele scholen vakoverstijgend ingezet voor aardrijkskunde en geschiedenis (bij twee scholen in Schiedam en een school in Vlaardingen) en zelfs een maal uitsluitend in het kader van het vak geschiedenis (school in Delft). In Gelderland (school in Zutphen) is een pilot van PjER uitgevoerd met twee klassen aardrijkskunde en twee klassen maatschappijleer. In Friesland werd PjER eveneens vakoverstijgend ingezet, zowel in Leeuwarden (aardrijkskunde en maatschappijleer) als in Dokkum (aardrijkskunde en economie). In Drenthe wordt PjER op één school (in Hoogeveen) vakoverstijgend aangeboden (aardrijkskunde en geschiedenis).

Interessant is dat bij een school in Schiedam aan het project ook een stage van een week bij het archief was verbonden.

Verhalend ontwerpen

Sommige projecten (Friesland, Groningen) werken vanuit het principe van 'verhalend ontwerpen' waarbij sprake is van een reëel probleem en een 'echte' opdrachtgever. In Groningen wordt voor het uitwerken van het project conform de uitgangspunten van het 'verhalend ontwerpen' Ellen Reehorst (bureau Educatief Ontwerpen) ingeschakeld als begeleider. Zij loodst het ontwerpteam en de groep inhoudelijk deskundigen als het ware door het gehele proces heen. Zo heeft ze een bijeenkomst georganiseerd voor alle betrokkenen om aan de hand van een voorbeeld in de huid van de leerlingen te kruipen en zo zelf het concept van verhalend ontwerpen te ervaren. Bij de docenten leeft overigens nog wel de twijfel of het concept niet te kinderachtig is voor leerlingen in de bovenbouw havo/vwo.

In Friesland wordt gewerkt met twee versies van het draaiboek. De eerste versie is vooral bedoeld voor het vmbo en de onderbouw havo/vwo. Hierin bestaat het concept van 'verhalend ontwerpen' er uit, dat leerlingen in de huid van de hoofdpersoon moeten kruipen. De tweede versie is bedoeld voor de bovenbouw havo/vwo; in deze versie vormen de leerlingen in het kader van 'verhalend ontwerpen' een adviesbureau.

Praktische opdracht

Er wordt weinig gebruik gemaakt van PjER als praktische opdracht. In Overijssel heeft Oversticht een presentatie gehouden over PjER met de bedoeling om leerlingen te interesseren om hun profielwerkstuk te wijden aan het thema van PjER: de inrichting van het stroomgebied van De Schipbeek. Het bleek echter, dat geen enkele leerling interesse had. Met de docent wordt nu gekeken of PjER als praktische opdracht kan worden aangeboden in klas 3 van havo/ vwo.

In Flevoland heeft op één school één leerling een p.o. uitgevoerd over de Markerwaard; bovendien bleek dat in het werkstuk van deze leerling aan allerlei aspecten aandacht was besteed, behalve aan het aspect 'behoud van cultuurhistorische waarden'.

Financiële middelen

Enkele PjER-projecten zijn er overigens in geslaagd, met als basis de subsidie van het landelijke PjER-project, aanvullende financiële bronnen aan te boren. Zo werkt IVN (PjER Friesland) vanuit het principe van 'verhalend ontwerpen' altijd met opdrachtgevers die ook een budget ter beschikking stellen voor uitvoering, in dit geval de gemeenten.

Koplopers wat betreft het verwerven van aanvullende middelen zijn Overijssel en Groningen. In Overijssel draagt het Waterschap Rijn en IJssel 15.000 euro bij, de Nederlandse Waterschapsbank 5.000 euro en de provincie (uit een budget voor ruimtelijke ordening) ca. 12.000 euro. In Groningen ontvangt men een financiële bijdrage uit het Je Maintiendrafonds, van het Prins Bernhardfonds en 20.000 euro uit het budget Cultuureducatie van de Mondriaanstichting.

3. Ervaringen tot nu toe

Gevraagd naar de ervaringen tot nu toe, blijkt dat in alle projecten leerlingen en docenten enthousiast zijn over PjER. De formule van PjER, waarbij jongeren nadenken over ruimtelijke inrichting en cultuurhistorie, blijkt overal aan te slaan, ongeacht het gebied of het thema dat wordt gekozen. Geen enkele school en geen enkele docent heeft na een (proef)uitvoering van PjER besloten om te stoppen met deelname aan PjER. Vaak blijken leerlingen naast hun schooluren ook veel extra tijd in het project te hebben gestoken. Vanuit verschillende projecten wordt gemeld, dat leerlingen deelname aan PjER niet als 'les' ervaren, zelfs niet als een gastdocent een les op school verzorgt.

Wel wordt regelmatig genoemd, dat het ontwikkelen van PjER (inclusief de website, het opzetten van een netwerk e.d.) meer tijd heeft gekost dan men aanvankelijk dacht. De aanloop van het project kost veel tijd, zeker als de docenten medeschrijvers zijn en daarvoor uren vergoed krijgen. Vooral de besluitvorming in de school neemt tijd in beslag. Het kost veel tijd voordat er eindelijk tastbare resultaten zichtbaar worden.

Ook wijzen sommige PjER-projecten er op, dat elke uitvoering van PjER steeds een vorm van maatwerk voor een bepaalde school en/of een bepaald gebied vereist; dit maatwerk kost telkens weer de nodige tijd en energie. Zo moeten steeds weer deskundigen of gastdocenten worden gezocht voor een projectuitvoering. Daarom is men in verschillende PjER-projecten op zoek naar manieren waarop het project meer gestandaardiseerd kan worden, bijvoorbeeld door sommige bijdragen van experts op DVD op te nemen.

Daarnaast wordt aangegeven, dat het moeite kost om zowel bij de docenten aardrijkskunde als de leerlingen de aandacht voor cultuurhistorische waarden in het project te krijgen en te behouden. Er is steeds een gevaar dat docenten PjER gebruiken als een leuk project voor de leerlingen om te oefenen met inrichtingsvraagstukken en het afwegen van verschillende belangen daarbij, zonder de cultuurhistorie daarin afzonderlijke aandacht te geven. Dat geldt natuurlijk in nog sterkere mate bij gebieden waarin de cultuurhistorie niet onmiddellijk zichtbaar is (Hoogeveen, Markerwaard). Aandacht voor cultuurhistorie kan men bevorderen door in de hoofdvraag het aspect cultuurhistorie expliciet te benoemen en door goed introductiemateriaal. Zo heeft PjER Flevoland een DVD gemaakt voor de docenten en leerlingen over de cultuurhistorie van Flevoland, die eindigt met de hoofdvraag. Ook PjER Gelderland meldt goede ervaringen met de introductiefilm, die goed duidelijk maakt wat cultuurhistorie kan inhouden.

Een praktisch aandachtspunt (o.a. in Noord-Holland en Friesland) is, dat instellingen waarmee wordt samengewerkt niet altijd goed zijn voorbereid op de komst van de leerlingen. Instellingen willen graag precies weten wanneer zij hoeveel leerlingen kunnen verwachten en dat is vaak nog niet bekend wanneer de projectleiding van PjER contacten legt met de betreffende instelling. De ervaring leert dat het verstandig is vlak voor een bezoek nog even vanuit de PjER-projectleiding contact op te nemen met de instelling of gemeente.

Docenten blijken heel verschillend te zijn, zo luidt een andere ervaring. De ene docent wil een bijna volledig uitgeschreven projectplan, terwijl de andere docent het project graag zelf wil aanpassen en invullen. Zo heeft in Zuid-Holland een docent PjER volledig aangepast aan zijn eigen ideeën, terwijl in Gelderland een docent een maand voor de start voor een ander, meer actueel thema koos (vanuit de gedachte dat de meeste informatie over een actueel thema toch wel digitaal beschikbaar is). Bij sommige docenten kan (mede daardoor) worden volstaan met een lichte vorm van coaching vanuit de PjER-projectleiding, bij andere moet veel directer worden gestuurd.

Bovendien verschilt een havo-4 klas nogal van een vwo-5 klas. Vooral voor havo-4 klassen (en zeker ook voor havo-2 en havo-3) moeten de bronnen nog meer 'gedidactiseerd' worden. Eigenlijk moet PjER daarom in verschillende varianten worden aangeboden, van een tamelijk gesloten variant tot een veel meer open variant.

4. **Verbreiding**

In de praktijk blijkt dat het in vrijwel alle PjER-projecten als lastig wordt ervaren om PjER te verbreden naar andere scholen voor voortgezet onderwijs in de regio of provincie. Doorgaans verlopen de contacten met de (twee) pilot-scholen - mede dankzij de aanwezigheid van enkele enthousiaste docenten van het eerste uur - uitstekend, maar is het moeilijk om bij andere scholen PjER over het voetlicht te brengen. In het bijzonder worden in de gesprekken met vertegenwoordigers van de PjER-projecten de volgende knelpunten genoemd.

Knelpunten

a. Onderwijsnorm

Vanuit enkele PjER-projecten (Noord-Holland, Drenthe) wordt gemeld, dat scholen PjER steeds lastiger vinden in te passen, nu het Rijk nadrukkelijk eist dat scholen de onderwijsnorm van 1040 lesuren halen; dit gaat ten koste van de ruimte en flexibiliteit voor deelname aan projecten als PjER.

b. Concurrentie

Scholen worden overvoerd met aanbod van allerlei projecten. Zelfs voor het vak aardrijkskunde zijn het er zoveel, dat de leiding van de vaksectie zelfs niet eens alle voorstellen in het vaksectieoverleg brengt. PjER moet in de praktijk concurreren met andere projecten, zelfs projecten in het buitenland (Bonaire, IJsland). Bovendien willen sommige scholen niet actief meewerken aan het verbreden van PjER naar andere scholen in de regio, omdat zij nu juist met hun deelname aan PjER onderscheidend willen zijn ten opzichte van andere scholen.

c. Cultuurhistorie

Het is voor aardrijkskunde nog steeds niet vanzelfsprekend om te werken met archiefbronnen en aandacht te schenken aan cultuurhistorische waarden. Daarom weten docenten niet hoe ze PjER moeten inpassen in hun onderwijsprogramma.

d. Interne communicatie

De interne communicatie tussen docenten in het voortgezet onderwijs is vaak slecht, zelfs binnen de eigen vaksectie. Zo bleek bij een introductie van PjER op een school in Zeeland, dat één docent al een jaar met PjER werkte, zonder dat de collega's daarvan wisten.

Mogelijkheden voor verbreding

Ondanks deze knelpunten hebben bijna alle PjER-projecten al plannen ontwikkeld om de huidige pilots op een of twee scholen te verbreden naar andere scholen voor voortgezet onderwijs. We zetten de verschillende 'verbredingsstrategieën' hieronder nog eens op een rijtje.

a. Verbreden onderwerpen

Een eerste manier om te verbreden naar andere scholen is om een ander thema of gebied te kiezen. Zo concentreerde PjER Zuid-Holland zich op het thema 'A-4' en wordt nu aan volgende onderwerpen gedacht, zoals de havens (Schiedam, Vlaardingen) en de spoorzone in Delft.

In Gelderland kiezen groepen studenten van de HAN jaarlijks een regio om daar een hoofdvraag bij te formuleren en beschikbare bronnen bij te zoeken. Zo ontstaat uiteindelijk een arsenaal van mogelijkheden en bronnen voor geïnteresseerde scholen gespreid over alle regio's in Gelderland.

Ook Brabant heeft daartoe contacten gelegd met een hogeschool, de Fontys Hogeschool. Ook in Brabant is het de bedoeling dat geïnteresseerde studenten bronnenmateriaal over nieuwe gebieden verzamelen en ontsluiten. Tegelijkertijd wordt geprobeerd deze studenten zelf een rol te laten spelen bij de uitvoering van het project op een school; zo wordt door het ontsluiten van steeds nieuwe gebieden hopelijk de belangstelling gewekt van scholen in andere regio's.

Soms kunnen verschillende provincies samenwerken, omdat een bepaald gebied meer provincies betreft. Zo zal Oversticht (PjER Overijssel) met PjER-Gelderland (Edu-Art) overleggen om scholen in Gelderland te interesseren voor een PjER-project dat zich afspeelt in het Waterschap Rijn en IJssel. PjER Noord-Holland (SOGVE) zal contact zoeken met PjER Utrecht (Landschap Erfgoed Utrecht) over de gebieden die beide provincies beslaan, zoals de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

b. Algemene publiciteit

Publiciteit over de (pilot)uitvoeringen van PjER, bijvoorbeeld in de vorm van media-aandacht in de lokale kranten of op de lokale omroep, kan de interesse voor PjER bij aardrijkskundedocenten of directies van scholen voor voortgezet onderwijs in de regio versterken. Een mooi voorbeeld komen we tegen in Drenthe, waar de directeur van een school zich naar aanleiding van publiciteit in de krant over PjER bij een andere school bij de PjER-projectleiding meldde met de vraag waarom zijn school niet was verzocht om mee te doen.

PjER-Brabant zoekt bijvoorbeeld publiciteit in het Geografieblad (in overleg met Erfgoed Nederland) en het blad de Woudlopers (over het gebied waarop PjER zich concentreert, het Groene Woud).

c. Gerichte informatie aan aardrijkskundedocenten

Diverse PjER-deelprojecten zullen aanwezig zijn op de KNAG-dag. Zo kan aan geïnteresseerde aardrijkskundedocenten specifieke informatie over PjER worden gegeven, die betrekking heeft op de provincie waar de betreffende docent les geeft. Daarnaast worden vanuit PjER-projecten de aardrijkskundedocenten in de regio of provincie persoonlijk benaderd met informatie over PjER. De nieuwe folder over PjER wordt daarbij veel gebruikt. Soms vindt na een mailing een telefonische ronde plaats, waarbij wordt gevraagd of het mogelijk is een presentatie over PjER te verzorgen in het vaksectieoverleg aardrijkskunde op een school.

PjER Limburg heeft een speciale pr-actie bedacht, met een weckfles met inhoud (informatie over PjER) die aan de scholen wordt aangeboden. PjER Limburg heeft ook informatie over PjER geplaatst op de nieuwe provinciale website, Route 2020, voor het onderwijs. Noord-Holland (SOGVE) wil in 2008 workshops verzorgen voor alle docenten aardrijkskunde in de regio, waarbij docenten ook een fietstocht door het gebied maken, zodat ze zelf de mogelijkheden van PjER kunnen ervaren.

d. Scholen met speciale interesse

De technasia, waarop PjER Overijssel zich momenteel vooral richt, blijken ook in andere provincies een interessante groep scholen voor de verbreding van PjER. Er zijn nu in veel provincies technasia (die met elkaar regionale technasia-netwerken vormen), namelijk in Groningen (Zernike College, Haren; Praedinius gymnasium, Groningen; H.N. Werkman-College, Groningen; rsg de Borgen, Leek; Ubbo Emmius, Stadskanaal), Overijssel (Bonhoeffer College, Enschede; OSG Erasmus, Almelo; Reggesteyn, Nijverdal; Thorbecke Scholengemeenschap, Zwolle; De Waerdenborch, Holten), Midden-Nederland (Gerrit Rietveld College, Utrecht; Het Streek, Ede; Candea College, Duiven; Merletcollege, Cuijk; Meridiaan College 't Hooghe Landt, Amersfoort) en Brabant-Oost (Pleincollege Eckart, Eindhoven; Dr.-Knippenbergcollege, Helmond; Varendonck-College, Asten; Jacob-Roelandslyceum, Boxtel). In voorbereiding is een Technasiumgroep Zuid-West Nederland (Nehalennia SSG, Middelburg; SSG Scheldemond, Vlissingen; RSG 't Rijks, Bergen op Zoom; Het Goese Lyceum, Goes; SSG De Rede, Terneuzen; Pontes Pieter Zeeman, Zierikzee). Veelbelovend voor PjER is dat de technasia vanuit Ontwerp&Onderzoek elk jaar op zoek zijn naar een opdrachtgever en een probleem en dus veel belang hebben bij een continuering van PjER en van de samenwerking met de instellingen die in het kader van PjER een rol als opdrachtgever vervullen.

Een andere bijzondere groep scholen die (wellicht) bovengemiddelde interesse voor PjER hebben, zijn de cultuurprofiel scholen. Deze scholen proberen extra aandacht te besteden aan cultuureducatie en 'cultuurgebaseerd onderwijs' aan te bieden. Extra aandacht voor cultuurhistorie in de aardrijkskundelessen zou op deze scholen uitstekend passen.

e. Economie

In Limburg wordt naast de drie eerdere varianten van PjER een vierde variant ontwikkeld, die zich vooral richt op leerlingen die een profielwerkstuk moeten maken. De rol van de docent is in deze variant minimaal. Door meer accent te leggen op economische aspecten, wil PjER-Limburg proberen ook leerlingen te interesseren die voor het vak economie een profielwerkstuk moeten schrijven. PjER-Limburg hoopt dat als leerlingen eenmaal met deze variant werken, docenten ook geïnteresseerd raken in op zijn minst variant 3 van het project.

f. Samenwerking met provinciale instellingen

Een manier om PjER te verbreden is om samenwerking te zoeken met provinciale instellingen voor erfoededucatie en/of cultuureducatie. Zo is in Drenthe afgesproken dat het Drents Plateau een rol gaat spelen in de verdere uitbouw van PjER naar het voortgezet onderwijs. In Overijssel wordt door de samenwerking met Kunst&Cultuur Overijssel (KCO) geprobeerd andere scholen voor voortgezet onderwijs in Overijssel te interesseren; probleem is wel, dat KCO vanouds een netwerk heeft in het primair onderwijs en veel minder in het voortgezet onderwijs. Ook in Brabant wordt het Erfgoedhuis Brabant gezien als de organisatie bij uitstek die voor verbreding van PjER naar andere scholen kan zorgen; daarnaast wordt in Brabant gedacht aan het benaderen van de marktplaatsen Cultuureducatie in Noord-Brabant.

g. Presentatie van PjER in overleggen van instellingen

Daarnaast zijn er allerlei overleggen van instellingen (archieven, waterschappen, bibliotheken e.d.), die een rol kunnen spelen bij de verbreding van PjER naar andere regio's.

Zo is er in Zuid-Holland een overleg van archivariissen waar PjER kan worden gepresenteerd.

In Gelderland is er een educatief overleg van archieven, dat twee maal per jaar bij elkaar komt, waar PjER zou kunnen worden gepresenteerd.

In Brabant is al een mondelinge presentatie verzorgd in het overleg van archieven in Noord-Brabant.

In Overijssel zal via het overleg tussen de (communicatiemedewerkers van) de waterschappen worden geprobeerd de andere twee waterschappen in Overijssel te interesseren voor PjER.

In Drenthe is via de provinciale bibliotheekcentrale (PBC) diverse malen aandacht voor PjER gevraagd bij de andere bibliotheken.

h. Scholen voor duurzaamheid

Sommige PjER-projecten zoeken voor de verbreding samenwerking met 'Scholen voor Duurzaamheid'. IVN heeft het programma Scholen voor Duurzaamheid onlangs vanuit de noordelijke provincies over andere delen van Nederland 'uitgerold'; alleen in Flevoland, Utrecht, Overijssel en Zeeland is er nog geen sprake van een structureel aanbod aan de scholen, in de andere provincies wel. PjER zou daarin eventueel een onderdeel van het aanbod voor scholen kunnen vormen.

i. Vereniging Educatie Nederland

Brabant zal PjER presenteren tijdens een studiedag van de Vereniging Educatie Nederland over de relatie tussen cultuureducatie en natuureducatie.

5. De afsluiting

Tot slot werd aan de vertegenwoordigers van alle deelprojecten gevraagd welke suggesties zij hebben voor de afsluiting van het landelijke PjER-project in de loop van 2008. In het algemeen werd opgemerkt dat een afronding van het landelijke PjER-project niet moet worden gepresenteerd als afsluiting, maar juist als start van de regionale PjER-projecten; deze gaan immers na 2008 zelfstandig verder.

Ook werd er vanuit diverse deelprojecten op aangedrongen, dat de thema's die in e verschillende PjER-projecten worden uitgewerkt beschikbaar komen voor de andere provincies, zodat er een netwerk van gebieden en thema's ontstaat. Dan kan een school in Ede bijvoorbeeld kiezen voor stadsrandenproblematiek, of een school in Zuid-Holland voor het thema 'water'.

Daarnaast werden de volgende suggesties gedaan voor de afsluiting van het landelijke PjER-project.

Landelijke bijeenkomst

- Organiseer een informele bijeenkomst, waarop vertegenwoordigers van de diverse deelprojecten met elkaar kennis en ervaringen kunnen uitwisselen.
- Presenteer good practices tijdens een landelijke bijeenkomst: een voorbeeld van een goede les, een voorbeeld van een goede presentatie e.d.
- Organiseer een landelijke bijeenkomst waarvoor 'belangrijke mensen' worden uitgenodigd, bijvoorbeeld Willem-Alexander vanwege het feit dat meerdere PjER-projecten over water gaan.

- Organiseer een landelijke bijeenkomst waarvoor aardrijkskundedocenten worden uitgenodigd. De namen en adressen kunnen via de regionale PjER-projecten worden opgevraagd. Wellicht kunnen ook leerlingen en instellingen voor zo'n bijeenkomst kunnen worden uitgenodigd.
- Organiseer een landelijke bijeenkomst, waarvoor ook een schoolklas wordt uitgenodigd om een presentatie te houden (daarvoor zou men dan wel reiskosten e.d. moeten vergoeden). Maar liever nog: verleen landelijke (financiële) ondersteuning aan regionale bijeenkomsten, want juist de regionale bijeenkomsten zullen een uitstraling hebben op andere scholen of andere instellingen.
- Beleg een overdrachtsseminar voor de culturele instellingen. Voor veel culturele instellingen is PjER namelijk een eye-opener, omdat niet de docent geschiedenis maar de aardrijkskundedocent wordt benaderd en omdat erfgoed in de vorm van cultuurhistorische waarden in een breder project meeloopt.

Publiciteit/ publicatie

- Maak een praktische publicatie gericht op enerzijds de projectmedewerkers van de diverse deelprojecten en anderzijds op docenten, die door de publicatie worden gestimuleerd om aan het project deel te nemen.
- Maak een publicatie die in elke provincie kan worden gebruikt om te zorgen dat het project verder uitgebreid kan worden zonder verdere landelijke financiering. De publicatie zou met name gericht moeten zijn op de scholen, om deze te overtuigen van de waarde van het deelnemen aan PjER. Bij voorkeur zou de publicatie regionaal worden ingekleurd. Wellicht zou Erfgoed Nederland een stramien kunnen leveren, dat per provincie nader wordt ingevuld.
- Verzorg een mailing naar de archiefdiensten over PjER.
- Verzorg op een landelijke dag van archieven een presentatie over PjER.
- Verzorg een introductie over PjER bij de Unie van Waterschappen om PjER bij andere waterschappen te introduceren.

Overige suggesties

- Huur een marketingbureau in met creatieve ideeën voor de marketing van PjER.
- Beleg een brainstorm met mensen uit de diverse PjER-projecten over de marketing van PjER.
- Stel een lijst op van subsidiemogelijkheden om de verdere ontwikkeling van de PjER-deelprojecten te financieren.
- Continueer gedurende een aantal jaren de landelijke website.
- Ontwerp een digitale fietstocht langs de PjER-gebieden.
- Bedenk of er – naast een publicatie – ook andere mogelijkheden zijn om het (onderwijs)veld warm te maken voor PjER, bijvoorbeeld in de vorm van een filmpje, een mailing naar aardrijkskundedocenten enzovoorts.

BIJLAGE: CHECKLIST VRAGEN TWEDE GESPREKSRONDE PJER

In de evaluatiegesprekken zijn de volgende vragen aan de orde gesteld.

De voortgang en opbrengsten tot nu toe

- Wat is er sinds het vorige gesprek gebeurd? Wat is tot nu toe gerealiseerd?
- Eén van de voorwaarden voor een PJER-project was dat leerlingen van deelnemende scholen de komende vijf jaar gebruik kunnen maken van een digitale leeromgeving met lokale bronnen op het gebied van actuele (her)inrichtingsvraagstukken. In welke mate is deze digitale leeromgeving nu gerealiseerd?
- Een andere voorwaarde is dat de ontwikkelde regionale website belangeloos ter beschikking wordt gesteld aan derden, voor zover de eigenaren van de bronnen dit toestaan. Wat is de stand van zaken m.b.t. de ontwikkeling van de eigen regionale website voor het PJER-project?
- Hoeveel leerlingen, klassen, scholen zijn bereikt? Hoe vaak is vakoverstijgend gewerkt? Met hoeveel instellingen is samengewerkt? Hoeveel profielwerkstukken zijn er in het kader van PJER geschreven? (zie afspraken gemaakt in eerste gespreksronde)
- Wat heeft u van de eerste fase van PJER geleerd?
- Tijdens de volgende expertmeeting op 22 november vragen we alle projecten in enkele minuten iets te vertellen over ervaringen die men heeft opgedaan en die ook voor andere deelprojecten interessant kunnen zijn. Welke ervaringen zijn interessant om op de volgende expertmeeting met andere projecten te delen?

Verbreding en verankering

- Hoe probeert u ervoor te zorgen, dat PJER wordt verankerd in de deelnemende scholen en instellingen? (d.w.z. structureel onderdeel wordt van het onderwijsprogramma c.q. van het aanbod voor de scholen)
- Hoe probeert u het PJER-project te verbreden naar andere scholen in dezelfde regio? Wordt aan deze scholen een vergoeding in rekening gebracht voor deelname aan PJER?
- Hoe probeert u het PJER-project te verbreden naar andere regio's?
- Kunt u op een kaartje aangeven in welke regio PJER zich nu afspeelt en waar de scholen zich bevinden die thans aan PJER deelnemen?

De doelen en evaluatie

- Zijn de doelen van uw project die u heeft geformuleerd in het format van de nulmeting nog steeds actueel?
- Hoe denkt u volgend jaar te meten of deze doelen zijn gehaald? (zie ook bijgaande handreiking met enkele praktische evaluatietechnieken)
- Welke ondersteuning van Bureau ART denkt u nodig te hebben bij de evaluatie en effectmeting van uw project?

Het project PJER

- Wat zou u graag willen bespreken tijdens de landelijke expertmeeting?
- Wat zou u graag willen weten van de landelijke projectleiding van PJER?
- Welke suggesties heeft u voor de afronding van het landelijke PJER-project rond de zomer van 2008? (publicatie? bijeenkomst? anders?)